10. Павлова Н.Д., Григорьева А.А., Пескова Е.А. Психолингвистика общения: интенциональное пространство предвыборного политического дискурса // Общение и познание. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2006. – С. 353–373.
11. Теория речевых актов. Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Наука, 1986. – Вып. 17.
12. Ушакова Т.Н., Павлова Н.Д., Алексеев К.И., Латынов В.В. Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса. – СПб.: Алетейя, 2000.
13. Atrinson J.M., Heritage J.C. Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis. – Cambridge, 1984.
14. Franke W. Elementare Dialogstrukturen. – Tubingen, 1996.
15. Fritz G. Comprehensibility and the basic structures of dialogue / Stati S., Weigand E., Hundsnurscher F. (eds.) / Dialoganalyse 111. – Tubingen, 1991, 3-24.
16. Harre R., Stearns P. (eds.) Discursive Psychology in Practice. 1995.

УДК 371.315

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКА

Олена Пасічна, Ольга Матвієнко
(Кривий Ріг) (Дніпродзержинськ)

У статті розглядаються психологічні та лінгводидактичні особливості формування орфографічних умінь і навичок школярів у процесі вивчення дієприкметника. Основну увагу звернено на види орфографічної пам'яті, принципи навчання правопису, а також методи формування названих умінь і навичок.

***Ключові слова**: види орфографічної пам'яті, орфографічні вміння та навички, методи їх формування.*

В статье рассматриваются психологические и лингводидактические особенности формирования орфографических умений и навыков школьников в процессе изучения причастия. Основное внимание обращено на виды орфографической памяти, принципы обучения правописанию, а также методы формирования названных умений и навыков.

***Ключевые слова**: виды орфографической памяти, орфографические умения и навыки, методы их формирования.*

In article are considered psychological and linguistic didactic features of formation of orthographical skills and abilities of schoolboys during studying a participle. The basic attention is inverted on kinds of spelling memory, principles of training to spelling , and also methods of formation of the named skills.

***Key words**: kinds of spelling memory, spelling skills, methods of their formation.*

Постановка проблеми. Літературна мова функціонує у двох формах – усній і писемній. Кожна з них має свої особливості, свої норми, дотримання яких сприяє успіхові спілкування. Унормуванню писемної форми літературної мови

поряд з іншими сприяють норми орфографічні, або правописні. Метою роботи з орфографії в середній школі є формування в учнів відносної орфографічної грамотності, тобто вміння правильно використовувати графічні засоби згідно з правилами правопису. Проте, як показав досвід роботи в середній школі, рівень сформованості основних орфографічних умінь і навичок школярів є середнім, що не відповідає державним вимогам до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Актуальність дослідження зумовлена потребою узагальнення наукових розвідок учених-психолінгвістів, лінгводидактів щодо засад формування правописних умінь і навичок та застосування результатів цих досліджень у процесі навчання морфології, зокрема дієприкметника.

Аналіз публікацій. Формуванню й удосконаленню в школярів міцних навичок грамотного письма присвячено роботи таких психолінгвістів та лінгводидактів: Н.Алгазіної [1], М.Баранова, Г.Іваницької [2], Д.Богоявленського [4], А.Гулицької [5], С.Жуйкова [6], В.Іванової [7], І.Хом'яка [13] та ін. У зазначених працях науковці розглядають проблеми розвитку орфографічної пам'яті, формування правописної пильності, мовленнєвого слуху, навичок виконання орфографічних дій тощо. Дослідники наголошують на важливості врахування психологічних чинників (закономірностей аналітико-синтетичної діяльності головного мозку) у процесі становлення правописних навичок.

Мета статті – описати психолого-педагогічні особливості процесу формування орфографічних умінь і навичок школярів під час вивчення дієприкметника.

Виклад основного матеріалу. Неодмінною умовою засвоєння учнями орфографії є врахування в процесі роботи над нею особливостей становлення орфографічної навички. Орфографічна навичка, як і будь-яка інша, є вторинно автоматизованою дією. Процес вироблення її тривалий і складний. Формування орфографічних навичок підлягає закономірностям аналітико-синтетичної діяльності головного мозку. Психологічна наука процес автоматизації характеризує як поступовий перехід від розгорнутого процесу суджень і умовиводів до згорнутого процесу, під час якого ланцюг логічних операцій скорочується, поступово ведучи до моментального виконання дії. З погляду фізіології процес формування вторинно автоматизованої дії – орфографічної навички пояснюється поступовим зниженням збудженості в ділянках кори півкуль головного мозку. Зниження збудженості досягається шляхом зміцнення нервових зв'язків через повторення дії. На перших етапах створення орфографічної навички певні ділянки півкуль головного мозку найбільш збуджені. Поступово, якщо ті ж подразнення повторюються, збудженість цих ділянок дедалі знижується і, нарешті, орфографічні дії виконуються ними в загальмованому стані; активними стають інші ділянки мозку, що виконують інші важливі дії [10, с.173–174].

Як зазначають М.Баранов та Г.Іваницька [2, с.30–31], орфографічні уміння й навички спираються на слухові сприйняття (передавання фонем за допомогою спеціальних графем), на зорові сприйняття (бачення орфограми на письмі), на кінестезичні відчуття (мускульні зусилля органів мовлення) та рухи руки під час письма. Звідси у формуванні орфографічних умінь і навичок беруть участь

такі види пам'яті: слухова, зорова, кінестезична й моторна.

Слухова пам'ять як чинник, що сприяє формуванню орфографічних умінь і навичок, полягає в запам'ятовуванні на слух фонем у морфемах. Це запам'ятовування здійснюється в процесі письма, тобто при передаванні фонем за допомогою букв. На уроках з цією метою використовуються різноманітні види диктантів. *Зорова пам'ять* як чинник, що сприяє розвитку в школярів орфографічних умінь і навичок, виявляє себе в процесі письма на слух, при використанні різноманітних видів списування. *Кінестезична пам'ять* спирається на поскладове орфографічне промовляння слів, у результаті якого закріплюється фонемний склад слова в мускульних рухах органів мовлення. Цей вид пам'яті використовується у процесі навчання дітей правопису слів з орфограмами, що не перевіряються. *Моторна пам'ять* як чинник, що сприяє формуванню орфографічних умінь і навичок, полягає в багатократному повторенні учнем запису одного й того ж слова. У чистому вигляді жоден з цих видів пам'яті не використовується, усі вони діють разом.

Зміст роботи з орфографії в середній загальноосвітній школі спирається на знання учнів з фонетики, словотвору, граматики і спрямований на формування в школярів таких *орфографічних умінь*: знаходити орфограми в словах, писати слова з вивченими видами орфограм, знаходити й виправляти правописні помилки. Знаходження орфограм у словах – найважливіше орфографічне уміння, що називається орфографічною пильністю. Правильне написання слів з вивченими видами орфограм – основне орфографічне уміння, що формується в школі. Учитель також повинен навчити школярів знаходити помилкові написання й виправляти їх. Формування цього уміння спирається на самоконтроль, який необхідно розвивати в учнів.

Навчання орфографії не обмежується тільки відповідними знаннями й уміннями. Головне завдання роботи з орфографії в школі полягає у формуванні орфографічних *навичок*, тобто здатності дотримуватись орфографічних норм без участі свідомого контролю [2, с.51–52].

М.Львов визначає *орфографічну навичку* як сукупність автоматизованих компонентів орфографічних дій учнів. *Орфографічна дія* має таку структуру: 1) аналіз одиниці мови: слова, словосполучення – і виділення орфограми; 2) визначення способу перевірки орфограми: застосування правила, використання аналогій, звернення до словника; 3) операція перевірки орфограми одним чи двома-трьома способами; 4) написання слова, словосполучення.

Дослідник називає умови успішної орфографічної дії: для першого етапу – добре розвинуті орфографічна пильність та мовленнєвий слух; для другого етапу – повне й точне знання системи орфографічних правил; для третього – уміння швидко користуватися правилами, визначати склад слова, його граматичну форму, швидко й легко добирати слова для зіставлень тощо [8, с.132–134]. Метою навчання орфографії є максимальна автоматизація письма.

Вивчення орфографії спирається на *загальнодидактичні принципи* (науковості, проблемності, зв'язку теорії з практикою), *лінгводидактичні принципи* (пізнавально-практичної спрямованості навчання, правильної організації роботи над орфографічними помилками, комунікативної спрямованості навчання мови) та *власне методичні принципи* (зв'язку навчання

орфографії з граматикою та фонетикою української мови; свідомості та автоматизму у навчанні орфографії; зв'язку навчання орфографії з розвитком зв'язного мовлення; зіставлення звука і його фонетичного оточення; зіставлення семантики слова і структури слова).

Орфографічні уміння й навички формуються за допомогою методів і прийомів навчання орфографії. Методика навчання орфографії спирається на такі ***методи***: слово вчителя (розповідь, пояснення); бесіда; спостереження, аналізу мовних явищ; вправи. У процесі засвоєння лінгвістичної теорії з теми "Дієприкметник" і формування на її основі орфографічних умінь і навичок застосовуються всі названі методи.

***Слово вчителя* (*розповідь, пояснення*)** – метод, що являє собою зв'язний усний виклад учителем змісту навчального матеріалу, ілюстрований яскравими прикладами. Цей метод доцільно застосувати під час опрацювання активних і пасивних дієприкметників, зокрема їх творення. Учитель утворює дієприкметники, ілюструючи сказане (пише на дошці) відповідними прикладами: *палають – палаючий, лежать – лежачий, тремтять – тремтячий; позеленіти – позеленілий, дозріти – дозрілий; вимірювати – вимірюваний, виконувати – виконуваний; нагріти – нагрітий, написати – написаний*. Корисними будуть і таблиці "Творення активних дієприкметників", "Творення пасивних дієприкметників", у яких зазначається основа, від якої творяться дієприкметники, та специфічні суфікси.

Застосовуючи метод розповіді, учитель звертає увагу учнів на такий факт: утворені від перехідних дієслів активні дієприкметники недоконаного виду на зразок "виконуючий пісню артист" не відповідають нормам сучасної української літературної мови; слід казати: *артист, який виконує пісню*.

У ***бесіді*** як методі навчання закладені великі можливості залучення учнів до активної розумової роботи на уроці. Н.Мартин пропонує [9, с.11] таку бесіду за запитаннями при вивченні правопису ***не*** з дієприкметниками:

1. Яка основна закономірність написання ***не*** з дієприкметниками? (Правопис ***не*** з дієприкметниками залежить від синтаксичної ролі дієприкметника). 2. Що спільного в написанні ***не*** з дієприкметниками й прикметниками? (Подібно до прикметника, дієприкметник з ***не*** пишеться окремо при наявності протиставлення зі сполучником ***а***). 3. Чим відмінні дієприкметник-означення та прикметник-означення в написанні з ***не***? (Разом ***не*** з прикметником пишеться тоді, коли можна дібрати синонім, тобто коли утворено слово з протилежним значенням. До дієприкметників добирати синоніми нема потреби. Заперечна роль частки виявляється залежними словами). 4. Що спільного в написанні ***не*** з дієприкметниками та ***не*** з дієсловами? (Якщо дієприкметник є присудком, то ***не*** з ним пишемо окремо, а дієслово в реченні є присудком).

Отже, раціонально й методично правильно застосована бесіда сприяє виробленню в учнів умінь користуватися мовою, розвиває в них мислення, пам'ять, увагу, активність у засвоєнні знань.

Метод ***спостереження, аналізу мовних явищ* (*з елементами проблемного навчання*)** поступово наближає учнів до самостійного розв'язання навчальних проблем. Проведення спостереження над мовним матеріалом допомагає школярам вникнути в сутність мовних фактів, явищ, процесів, осмислити зв'язок

між ними й теоретичними висновками, що з них випливають. У ході спостереження найчастіше застосовуються такі узагальнені інтелектуальні *прийоми*: аналіз, порівняння, виділення головного, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення, конкретизація.

Пошукове засвоєння знань, формування умінь і навичок передбачає розв'язання учнями проблем і проблемних ситуацій, застосування знань у нестандартних умовах тощо. *Проблемна ситуація* виникає тоді, коли учень відчуває, що в нього не вистачає знань для розв'язання поставленого завдання. Саме усвідомлення недостатності наявних знань викликає потребу додаткової інформації, пошуку способів досягнення мети. Виявлення учнем протиріччя між наявним рівнем знань і поставленими для виконання завданнями збуджує його інтерес, активізує емоціональну й вольову сфери.

М.Шкільник пропонує [14, с.108–110] дати учням проблемне завдання: утворити активні дієприкметники теперішнього часу від дієслів *єднатися, боротися*. У кінці таких спроб підводимо школярів до висновку, що від дієслів з ***–ся*** дієприкметники в українській мові не утворюються. Ставимо учням *проблемне запитання*: Чому від дієслів доконаного виду не можна утворити дієприкметників теперішнього часу? (У теперішньому часі вживаються дієслова недоконаного виду).

Проблемними завданнями можна вивчати написання букви ***н*** у суфіксах дієприкметників пасивного стану минулого часу. Завдання: Проаналізуйте, які особливості в написанні ***н*** у суфіксах дієприкметників і прикметників, увівши подані слова в словосполучення: *Улюблений, адресований, пиляний, сіяний, підписаний, створюваний, премійований, білений, впевнений, нездоланний, нездійсненний, незліченний.*

Під час проблемного викладу матеріалу використовуються й *пізнавальні завдання* – вид завдань, що потребують від учнів пошуку нових знань і способів дій. Л.Скуратівський пропонує такі пізнавальні завдання, спрямовані на формування орфографічних умінь і навичок школярів [12, с.124]: 1. Порівняйте написання дієприкметників з ***не***. Чим пояснити їх різне написання з ***не***?

1. *Він залишився непомічений.*	1. *Він залишився не помічений ніким.*
2. *Я бачу непрополену грядку.*	2. *Грядка не прополена.*
3. *Під стіною знаходиться незастелене ліжко.*	3. *Ліжко не застелене.*

Такі завдання стимулюють мислення учнів, підвищують їхню активність у набуванні знань, виробленні орфографічних умінь і навичок.

Метод вправ відіграє найважливішу роль у процесі формування орфографічних умінь і навичок учнів. Вправи – це послідовні дії та операції, які виконуються багаторазово з метою набуття необхідних практичних умінь і навичок. Лінгводидактами розроблена [11, с.86] спеціальна система вправ у навчанні орфографії (див. табл. 1).

Усі зазначені види вправ застосовуються на уроках формування орфографічних умінь і навичок у процесі вивчення дієприкметника в 7 класі. Найважливішою умовою міцного засвоєння теорії, що стосується правопису дієприкметника, та вироблення необхідних практичних умінь і навичок є використання на тому чи тому етапі уроку певного виду орфографічних вправ або їх поєднання.

Таблиця 1

Система вправ у навчанні орфографії

Вправи	Призначення
Списування (з пропуском орфограм і без пропуску): - відтворення тексту без змін; - текстуальне (дослівне); - вибіркове; - переклад; - творче (ускладнене)	Розвивають зорову й моторну види орфографічної пам'яті; формують уміння поскладового орфографічного промовляння змісту; формують уміння правильного написання; формують уміння вибору орфограми з ряду можливих; розвивають навички самоконтролю
Диктанти (навчальні, контрольні)	Формують уміння відтворювати на письмі буквами почуте чи побачене
Словниково-орфографічні	Сприяють засвоєнню правопису слів, що мають орфографічні труднощі
Орфографічний розбір	Сприяють кращому засвоєнню вивчених орфограм
Робота з орфографічним словником	Сприяє правильній організації роботи над орфографічними помилками
Перекази Твори	Систематизують знання учнів з орфографії, формують практичні уміння й навички застосовувати вивчені орфограми

Висновки. Отже, робота з орфографії при вивченні дієприкметника як особливої форми дієслова передбачає врахування психологічних основ формування правописних навичок для розвитку в школярів слухової, зорової, кінестезичної, моторної пам'яті, а також уміле використання учителем ефективних методів і прийомів навчання. Практичне засвоєння певної орфограми залежить від умов, що визначають її наявність, і потребує своєрідного підходу та застосування найрезультативніших у кожному конкретному випадку вправ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алгазина Н.Н. Формирование орфографических навыков: [пособ. для учителя] / Н.Алгазина. – М.: Просвещение, 1987. – 158 с.
2. Баранов М.Т. Обучение орфографии в 4-8 классах: [пособ. для учителя] / М.Баранов, Г.Иваницкая. – К.: Рад. школа, 1987. – 224 с.
3. Бєляєв О.М. Сучасний урок української мови: [навч.-метод. посібн.] / Олександр Михайлович Бєляєв. – К.: Рад. школа, 1981. – 176 с.
4. Богоявленский Д.Н. Психология усвоения орфографии / Д.Н.Богоявленский. – М.: Просвещение, 1966. – 307 с.
5. Гулицька А. Роздуми про психологію викладання мови / А.Гулицька // Українська мова і література в школі. – 1992. – №1. – С.50–54.
6. Жуйков С.Ф. Формирование орфографических действий / С.Ф.Жуйков. – М.: Просвещение, 1965 – 224 с.
7. Иванова В.Ф. Трудные вопросы орфографии: [пособ. для учителей] / Вера Федоровна Иванова. – М.: Просвещение, 1982. – 175 с.
8. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка / Михаил Ростиславович Львов. – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
9. Мартин Н. Дієприкметник. Проблемний підхід до вивчення теми в 7-му класі / Надія Мартин // Українська мова та література. – 2002. – Ч.21. – С.3–20.

10. Методика вивчення української мови в школі: [посібн. для вчителів] / [Бєляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І. та ін.]. – К.: Рад. школа, 1987. – 246 с.
11. Пентилюк М.І. Методика навчання української мови в таблицях і схемах: [навч. посібн.] / М.Пентилюк, Т.Окуневич. – К.: Ленвіт, 2006. – 134 с.
12. Скуратівський Л.В. Пізнавальні завдання з української мови: [посібн. для вчителя] / Леонід Віталійович Скуратівський. – К.: Рад. школа, 1987. – 144 с.
13. Хом'як І. Визначення орфограми в писемному мовленні / Іван Хом'як // Дивослово. – 2000. – № 2. – С.29–31.
14. Шкільник М.М. Проблемний підхід до вивчення частин мови: [посібн. для вчителів] / Михайло Михайлович Шкільник. – К.: Рад. школа, 1986. – 136 с.

УДК 325.561.005

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЧИТАННЯ В СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Світлана Танана, Ніна Сідько
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

Стаття присвячена психологічним аспектам навчання професійно-орієнтованому читанню в немовному вищому навчальному закладі. Розглядаються психологічні механізми формування комунікативної компетенції читання, аналізуються навички та вміння читання як об'єкти навчання та контролю, описуються основні направлення побудови системи вправ для навчання іншомовного читання.

***Ключові слова**: читання, сприймання тексту, розуміння тексту, читацька компетентність.*

Статья посвящена психологическим аспектам обучения профессионально ориентированному чтению в неязыковом вузе. Рассматриваются психологические механизмы формирования коммуникативной компетенции чтения, анализируются навыки и умения чтения как объекты обучения и контроля, описываются основные направления построения системы упражнений для обучения иноязычному чтению.

***Ключевые слова**: чтение, понимание текста, читательская компетентность.*

The article deals with psychological aspects of training in professionally oriented reading the students of higher educational establishments. Psychological mechanisms of formation the communicative competence in reading are considered here, habits and abilities in reading as objects of studies and control are analysed, the basic directions to the construction of the system of exercises for studying the foreign language reading are described .

***Key words**: reading, perception of the text, understanding of the text, reader's competence.*